

Модул В: Отговорности и права
Част В1: Въпроси на етиката и правата на децата

Добринка Чанкова¹, Таня Поцова¹, Ги Дебут²

и Стивън Минтън³

¹България

²Белгия

³Ирландия

Цели на част В1

- Запознаване с основните понятия в етиката, правото и правата на децата
- Подготовка за промотиране етично и законосъобразно поведение сред младите хора
- Обмисляне на стратегии за повишаване осведомеността на учениците по отношение моралните норми в училище

Умения, които фасилитаторът ще развие чрез тази част

Знания и разбиране относно:

- начина на изготвяне планове за усъвършенстване на отделни ученици, групи и училището като цяло
- методите за включване мненията на учениците при вземане на решения относно тяхното образование
- начина за повишаване моралния стандарт в училище

Личните качества и атрибути включват:

- способност да се влияе на училищния етос и да се осъществи и поддържа промяна там
- разбиране и способност да се разработят ефективни стратегии за управление на поведението
- способност да се улесни изказването и цени мнението на учениците относно тяхното образование.

Литература за предварително четене

Freeman, M. (Ed.). (1996). *Children's rights: A comparative perspective*. Aldershots: Dartmouth.

Jacob-Timm, S., & Hartshorne, T. S. (1998). *Ethics and law for school psychologists* (3rd ed.). New York: John Wiley & Sons.

Kohlberg, L. (1981). *The philosophy of moral development*. New York: Harper & Row.

Koocher, G., & Keith-Spiegel, P. (1990). *Children, ethics, and the law: Professional issues and cases*. Lincoln, NE: University of Nebraska Press.

Обобщение на съвременното мислене относно въпросите на етиката и правата на децата

Етика

а) Дефиниция

Етика – система от морални принципи, норми на поведение (Hornby, 1988); дял от философията, който се занимава със систематичното изучаване на човешките ценности. Той включва изучаване теориите на поведение и на добрите взаимоотношения, а също и значението на термините на морала (Norton, 1994). Етосът представлява нравственият манталитет на една нация, култура или епоха; система от ценности, съгласно която живее дадена група от обществото. Етичните доктрини са толкова стари, колкото и човешката култура. Те имат своите корени в основните религии. Основите на Европейската етика са положени от древните гръцки и римски философи – Платон, Епикур, Сенека, от християнските философи – Августин, Тома Аквински, а също и от философите на новото време Монтен, Паскал и Кант.

б) Морал

Морал – произхожда от *mos, mores* (lat.) – темперамент, обичаи; споделена съвкупност от нематериални ценности, като например честност, истинност и състрадание, чието преследване съставлява целта на живота в едно общество; начин на живот, включващ норми на поведение (Norton, 1994). Моралът се изгражда спонтанно. Всяко общество си има свои обичаи и създава собствени традиции. Очакваното поведение се окачествява като добро и благотворно, докато поведението, което се разминава с очакванията, е лошо и вредно. Обичаите са естествена форма на социална система (ред), чието спазване се осъществява по общо съгласие. Изискванията на обичая важат за всички и не произтичат конкретно от никого. Основен фактор за изпълнението на тези морални предписания е съгласието, а не принудата (Герджиков и Добрева, 2002).

в) Ценност

Ценността е нещо, което ценим. Независимо от различните разбирания за моралните ценности през различните епохи, човечеството е установило традиции в тяхното универсално приложение и интерпретация на езика на даден исторически период. Обществата се развиват едновременно, преразглеждат моралните ценности и им придават нов смисъл. Във времена на криза на ценностната система, водещите умове прибягват до универсалните ценности – ‘добро’, ‘свобода’, ‘дълг’, ‘справедливост’, ‘истина’, ‘красота’, ‘благополучие’, ‘щастие’. Дори и днес е валидно прозрението на Кант за ценността като нещо дължимо, като идеална норма, която човек по собствена воля решава да спазва. Ценностите не са материални предмети. Нашите сетивни органи не могат да удостоверят тяхната реалност. Моралната ценност е отправна точка, която е в същината на нашето самоопределяне, самочувствие и самоуважение.

г) Дела

Делото е свободен и отговорен акт. Делата променят нашето непосредствено обкръжение и целия свят, създават нови взаимоотношения сред хората и причиняват ‘добро’ и ‘зло’. Делата са обект на оценяване –

те се приемат, защитават, винят и осъждат. Най-често задаваният въпрос относно делата е: 'Защо постъпвам по този начин?'. Когато постъпваме по даден начин, какъв е водещият мотив – мисълта за личната изгода или съблюдаването на даден принцип? Според утилитаризма (етиката на полезността) едно действие е правилно само и единствено ако съблюдава принципа на полезност, удоволствие, благополучие (Bentham, 1789). Според етиката на дълга, акцентът пада върху мотивите и принципите. Кант, в качеството си на неин изтъкнат представител, разглежда човека като природа и свобода, като тяло и личност. Моралът произтича от свободата. Само свободното решение на едно разумно човешко същество носи морал (Kant, 1785/1993).

д) Свобода

Свободата в политическата философия е състоянието на лична волност, изискващо или липса на задръжки (отрицателна свобода) или самоусъвършенстване или себerealизация (положителна свобода) или и двете (Norton, 1994). Според една от по-известните сентенции на Жан-Пол Сартр, мислител общопризнат като един от най-влиятелните философи екзистенциалисти (при все, че той самият отхвърли това определение с времето), 'Човек е обречен на свобода' (Sartre, 1943/1996). По този начин ние виждаме свободата като даденост на човешкото съществуване – нашата свобода да избираме съдбата си е даденост на човешкото съществуване. От това следва, че ние не можем да съществуваме по никакъв друг начин освен свободно – когато опитваме да правим това ние сме виновни, че действваме в посока на това, което Сартр нарича 'Лоша вяра'. Както австрийският психиатър Виктор Франкл е казал 'Нещата са предопределени, но човек е това, което той сам е създал от себе си' (Frankl, 1985). Казвайки това, трябва да признаем (както Сартр и Франкл също са признали), че човек не е сам. Той живее в общество; следователно, проблемът със свободата на другите е от първостепенно значение. Всички сме изправени лице в лице с другите, пред тяхното одобрение или неодобрение. Помислете върху следното:

"Да си представим, че подтикнат от ревност, любопитство или някакъв порок, прилепя ухо към вратата и погледна през ключалката. Сам съм на ниво нетематично самосъзнание. Това означава най-напред, че няма същност, която да се всели в съзнанието ми, следователно нищо, към което да отнеса действията си, за да ги определя. Те по никакъв начин не са известни; аз съм моите действия и следователно те носят в себе си цялото свое оправдание... Това означава, че зад тази врата се открива гледка, която „да се види“, води се разговор, който „да се чуе“... Изведнъж чувам стъпки в залата. Някой ме гледа. Какво означава това? Изведнъж осъзнавам, че бягам от себе си... Аз съм за себе си само като чиста връзка с Другия... Аз всъщност съм обектът, когото Другият наблюдава и преценява" (Sartre, 1943/1996, стр. 259-261).

Това, което е най-поразителното и, естествено, най-важното в тази история, е начинът по който ние (в качеството си на надничачи през ключалката) сме изправени пред истината, че съществуваме в отношенията си с другите – ние го усещаме ненадейно, но с цялото си същество, с чувството

за *срам*. Обобщението на Мери Уорнок за това, което можем да научим от известния пример с ключалката на Сартр, е следното:

“Фактът, че човекът, който улови своя ближен, долепен до ключалката, ще го нарече ‘подслушвач’ може да се счита, че съдържа в себе си същността на цялото отношение на едно човешко същество към друго –отношението на конфликт. Свободата на другия е най-фаталната пречка пред собствената ми свобода да постъпвам както желая.” (Warnock, 1970, стр. 117).

Вследствие на тези два фактора – фактът, че нашата свобода е нещо, от което не можем да избягаме, и това, че свободата ни е неизбежно ограничена от свободата на Другия – американският психиатър екзистенциалист Ървин Йалъм (Yalom, 1980) използва свободата и отговорността (напълно противоположни една на друга) като взаимозаменяеми понятия. Това представяне на нещата има дълга история в традицията на екзистенциализма. В едно типично проникновено изложение, Франкл (от когото, като човек оцелял при Аушвиц, може с право да се очаква да има да каже нещо важно за свободата) вдъхновено обобщава:

‘Свободата обаче не е последното нещо. Свободата е само част от историята и половината истина. Свободата не е нищо друго освен отрицателният аспект на целия феномен, чийто положителен аспект е отговорността. Всъщност свободата е застрашена да се изроди в чист произвол, освен ако не се изживява като отговорност. Ето защо препоръчвам статуята на свободата на източното крайбрежие да бъде допълнена от статуя на отговорността на западното крайбрежие.’ (Frankl 1985, стр.155-156; подчертаното, възпроизведено от оригинала).

е) Приятелство

Приятелството е взаимна благосклонност, която не зависи от сексуалната или семейната любов. Древногръцкият философ Аристотел различава три нива на приятелство: полезното (приятелството като съвместно предприятие), приятното (приятелството като развличащо общуване) и доброто или добродетелното (приятелството като взаимно уважение) (Norton, 1994). Приятелството е споделен живот – радост, болка, загриженост и страдание. Също така приятелството е взаимност. То предполага стремеж към общуване от двете страни. Приятелството означава да приемеш другия такъв, какъвто е. То означава готовност за оказване на помощ: чувствителност към проблемите на тези, които считаме за наши приятели. Приятелството е трайна връзка между хората. То се основава на общи преживявания, взаимно разбиране и уважение. Приятелството се оказва по-силно от чисто емоционалното привличане. Приятелството изчезва с лъжата, завистта, подлостта и предателството. (Герджиков и Добрева, 2002).

ж) Доверие и отговорност

Човек живее с хората и се вижда с много от тях непрекъснато. Ако нямаме доверие на другите, не можем да очакваме същото от тяхна

страна . Ако не уважаваме другите, не можем да се надяваме те да уважават нас.

Да се доверяваш означава да се отнасяш искрено и с добри чувства към другите. Доверието означава уважение. Уважението е безусловно изискване на морала. Да уважаваш другите означава да цениш високо уникалността на човека. Уважението изключва унижението и обидата на нечие достойнство.

Уважението е постижимо чрез отговорността. Да имаш самоуважение и да уважаваш другите означава да си отговорен и да разчиташ на отговорността на другите. Отговорността означава да се приемат последствията от делата. Във време на неограничена свобода нашата отговорност също нараства. Човек е отговорен дотолкова, доколкото е и свободен. Веднъж щом човек направи някакъв избор, то тогава той отговаря за този си избор. Безотговорността е несъвместима с морала и вреди на обществото (Герджиков и Добрева, 2002)..

3)Справедливост

Справедливостта (безпристрастност, правда, правота) означава присъждане на всеки дължимото и заслуженото. Добрите (полезни) дела получават заслужена похвала и лошите (вредни) – порицание. Справедливостта изисква богатата да бъдат разпределяни според приноса или потребностите на хората. Справедливостта се състои в ред, основан на морала при хората. Възтържествуването на справедливостта е цел на закона.

Право

В широкия смисъл на думата правото е навсякъде, където хората живеят в общество (държава). Хората не уреждат отношенията си със сила (*lex talionis*), която разрушава обществото, а предимно с общоприети обичаи и норми. В цивилизования свят правото е съсредоточено в държавната власт. Държавата задължава всички свои граждани да съблюдават законовите разпоредби.

Съществуват множество дефиниции на правото (*lat. jus*): изпълнимата съвкупност от правила, която направлява всяко общество (Martin, 1994); задължителни норми на поведение, чиито разпоредби имат принудителна сила; правила за поведение, наложени и влезли в сила от суверенната държава; съвкупност от принципи, признати и прилагани от държавата при възстановяване на справедливостта (Rutherford & Bone, 1993), и т. н. В широк смисъл правото е система от общозадължителни правила, институционен и нормативен регулатор на обществените отношения. Тази съвкупност от правила се състои от Конституция (която има върховна власт), постановления, укази и т. н.

Правото и етиката са взаимно свързани. Това, което е законосъобразно обикновено е етично, морално, и обратното. За разлика от морала, правото обвързва. То се прилага в действие със силата на властта. Правото признава правата на хората и ги отстоява. Но то също налага ограничения

върху правата, така както налага и задължения и изисква тяхното съблюдаване.

Права на човека и права на децата

а) Права на човека

Всеки човек има изконни, неоспорими и неотменими права - на живот, свобода и собственост и това е отразено в Декларацията за независимостта на Съединените Щати (1776г.) и в Декларацията за правата на човека и гражданина, провъзгласена от Френската революция (1789г.).

През 1948г. Обединените Нации приемат Всеобщата декларация за правата на човека и през 1966- Международния пакт за граждански и политически права и Международния пакт за икономически, социални и културни права, където тези права са потвърдени по модерен начин. По същото време списъкът с правата на човека се разширява значително. Голяма част от последвалите актове също добавят нови права към него.

В европейски контекст основният документ за правата на човека е Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи, подписана в Рим през 1950 и изменена и допълнена с 14 допълнителни протокола.

б) Права на децата

Основният международен документ за правата на децата е Конвенцията на Обединените Нации за правата на детето (КПД) от 1989, и двата факултативни протокола към нея. КПД е най-широко ратифицираното споразумение в историята. 192 държави участнички подкрепят конвенцията, на практика всички, с изключение на Сомалия и Съединените Щати. Тази всеобща конвенция за правата на човека е най – влиятелното и всеобхватно споразумение от този род. Даването права на децата трансформира техния статут. На децата не се гледа като на малки човешки същества с несъществени права . Конвенцията за правата на детето е първият обвързващ международен документ, който включва в себе си пълната гама от човешки права - граждански, културни, икономически, политически и социални - на всички човешки същества на възраст под 18 години. Наред с другите права, този забележителен договор гарантира на децата правото да бъдат свободни от дискриминация, да бъдат защитени при въоръжени конфликти, да бъдат защитени от издевателства и жестоко нечовешко или унижително отношение или наказания, да бъдат свободни от произволно лишаване от свобода, да получават подобаващо на възрастта им отношение от правораздавателната система и правото да бъдат свободни от икономическа експлоатация и други злоупотреби. Четирите основни принципа на конвенцията са недискриминация; зачитане на най-висшите интереси на децата; правото на живот, оцеляване и развитие; и зачитане мненията на децата. Всяко право, изложено в Конвенцията е изконно право на човешкото достойнство и хармоничното развитие на всяко дете. Конвенцията защитава правата на децата като налага стандарти в здравеопазването, образованието и правните, гражданските и социални служби.

Отстояването на тези права си остава едно предизвикателство. От правителствата се изисква да предприемат решителни действия за прилагане разпоредбите на Конвенцията и за изпълнение на обещанията, дадени пред децата по света. Комитетът по правата на децата е контролният орган на КПД, който провежда редовни събрания и наблюдава напредъка на различните държави-участнички при изпълнение на задълженията им. Двата факултативни протокола към Конвенцията за правата на детето са: Факултативен протокол за търговията с деца, детска проституция и детска порнография и Факултативен протокол относно участието на деца във въоръжен конфликт.

В европейски мащаб Съветът на Европа е създаден да защитава демокрацията, правата на човека и законността. Като отстоява фундаменталните права на всеки на зачитане на неговото човешко достойнство и физическа цялост, Съветът на Европа предприема действия за промотирането правата на децата и защита от всякакви форми на насилие. През 2004г. в Страсбург Съветът събира млади хора от цяла Европа, които сами са изготвили Европейската Харта за демократични училища без насилие <http://www.coe.int/>. Хартата е разработена въз основа на споделяните от всички европейци фундаментални ценности и принципи и по-специално тези, изложени в Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи. Хартата подчертава важността на правото на сигурно и спокойно училище, правото на всеки да получи еднакво внимание и на идеята, че конфликтите трябва да се разрешават по ненасилствен и конструктивен начин. Екипът от млади хора препоръчва на училищата из цяла Европа да ползват тази Харта като образец, по който да доразвият каузата на демократичното обучение без насилие (вижте Приложение 1).

Разпространението на знания относно тези понятия, подходи и инициативи се стреми да изгради в училището среда, в която етичните и законосъобразните стандарти са съществен интегрален компонент и в която няма място за действия от неетичен характер, действия, противоречащи на закона и насилствени деяния. Познаването правата на децата е предпоставка за тяхната защита. Зачитането правата и достойнството на всеки човек е на взаимна основа и е единственият начин да се гарантира мирно и хармонично съществуване. Незачитането на законното лично пространство на другия, нахлуването в него без разрешение е не само укорително, но и наказуемо. Това трябва да е дълбокото убеждение както на учители, така и на ученици, и то се постига чрез обучение.

Елементите на допълнителното обучение могат също да включват правата на децата със специални образователни нужди, подходи към деца с рисков поведение и др. Трябва да се изгради общо разбиране, че правата са свързани със задължения, чието нарушение се санкционира, а също и разбиране, че насилието във всичките му форми е абсолютно несъвместимо с целия училищен етос.

Отговорности на фасилитаторите на тази част

Вашите задачи за тази част са да:

- изпратите до всички участници информация относно кога и къде ще се проведе сесията и подробности за предварителна подготовка по темата
- се запознаете с текста на Частта и бележките на фасилитатора
- планирате сесията така, че да се съобразите с нуждите на участниците
- осигурите копирането или подготовката на всички необходими материали или помощни средства
- ръководите сесията и всички упражнения

:

Последователност на упражненията за част В1

Тази част представлява еднодневно обучение от пет часа плюс междучасията.

Първо упражнение: Дискусии (90 минути)

Цел

- Да се изследва и стимулира готовността на младото поколение да следва моралните и правните норми
- Да се проверят знанията и разбирането на учениците за техните права и задължения
- Да се стимулира активния граждански модел на поведение

Материали

Флипчарт

Начин на действие

Обобщението на съвременното мислене относно понятията от етиката и правата на децата осигурява базисна информация във връзка с основните термини от етиката, правото и правата на децата. Първото упражнение включва свободна дискусия и изразяване на мнения, при което основните понятия се написват флипчарт. Фасилитаторът кара групата да обсъди следните въпроси:

а) *Какъв вид поведение е морално и кой човек е добър?*

Опишете ситуация, в която сте попадали и при която някой е действал, воден от принципите на морала. Какво ви кара да мислите, че човекът е действал по този начин? (и обратното: опишете ситуация, при която някой е действал неморално)

Заклучение: Да се действа, воден от принципите на морала означава за нас:

б) *Какво представлява свободата?*

- време
- отговорност
- възможност да правиш нещата по твоя начин.

Опишете ситуация, в която сте попадали и сте изпитали свободата си.

Какво отстояваше свободата в тази конкретна ситуация?

Свободни ли сме ние и до колко?

в) Как са свързани правата със задълженията (в дадена ситуация и изобщо)?

Анализ на резултата от упражнението

Анализ на всички изразени мнения.

Критерии за оценяване: прагматизъм, разсъдливост, логичност, оригиналност.

Оценяване, изграждане на общо разбиране и разработване план за действие.

Второ упражнение: Неща, по които да се помисли и които да се направят (90 минути)

Цел

- Да се изследва и стимулира готовността да се спазват моралните и правните норми
- Да се провери знанието и разбирането за правата и задълженията на учениците
- Да се стимулира активно гражданско поведение.

Материали

Помощно средство 1 *Три ситуации, при които вие или някой друг сте помагали на друг човек или на група от хора.*

Начин на действие

Фасилитаторът раздава копия на Помощно средство 1 *Три ситуации, при които вие или някой друг сте помогнали на друг човек или на група от хора* и кара участниците на малки групи да попълнят таблицата. Щом свършат с попълването, те се помолват следното:

а) Как бихте коментирали изречението: “Подчинявам се единствено на законите на природата?”

б) Бихте ли рискували живота си в едно голямо приключение (като например рисковано пътешествие в джунглата)? Защо (не)?

в) Бихте ли рискували живота си в защита на идеите, за които живеете (свобода, справедливост и др.)? Защо (не)?

г) Какво бихте сторили, ако имахте неограничена власт? Какво бихте направили за вашето семейство, приятели или врагове? Защо?

Анализ на резултата от упражнението

Анализ на всички изразени мнения.

Критерии за оценяване: прагматизъм, разсъдливост, логичност, оригиналност

Трето упражнение: Поставяне на задания (60 минути)

Цел

- Да се изследват мнения относно възможни подобрения в училище

Материали

Откъси от *Конвенцията на Обединените Нации за правата на детето*
<http://www.unicef.org/crc/>

Начин на действие

Материалът може да се ползва като писмено упражнение, за свободна дискусия или за дискусия в кръгове. Също така е възможно той да се използва при групови упражнения с училищния персонал, например

представителни групи на ръководството, или при обучение на учителския състав на работното място. Участниците се помолват да помислят върху следното:

а) Какво бихте желали да се подобри във вашето училище, за да бъдат правата на децата зачитани както подобава? (напр., разписанието на часовете, организирането на времето за игри, инфраструктурата, участието на учителите, родителите и учениците, учебните часове)

б) Моля прочетете параграфи 13, 16 и 37 от *Конвенцията за правата на детето* и помислете как те могат да се приложат на практика във вашето училище. Как би могла КПД да помогне в работата ви по противодействие на насилието?

Анализ на резултата

Анализ на всички изразени мнения.

Критерии за оценяване: прагматизъм, разсъдливост, логичност, оригиналност

Систематизиране, изграждане на общо разбиране и изготвяне предложения за училищната администрация.

Четвърто упражнение: Писмено упражнение (60 минути)

Цел

- По-задълбочени размишления относно въпроси от етиката и правото
- Свободно изразяване на мнения при писане

Материали

Откъси от *Конвенцията на Обединените Нации за правата на детето*

<http://www.unicef.org/crc/>

Начин на действие

Участниците се помолват да пишат по една от посочените теми. В други случаи, темите могат да се ползват както за свободна дискусия, така и за дискусия в кръгове.

а) Направете своя собствена скала от ценности и обяснете защо сте избрали да ги подредите точно по този начин.

б) Изгответе списък с въпроси, за да изпитате вашия истински приятел. Какво очаквате от него (и от себе си като негов/неин приятел)?

в) Прочетете откъси от *Конвенцията на Обединените Нации за правата на детето* и помислете за нейното значение и структура. Кой според вас са добрите страни? Вземането на кое решение според вас е отнело най-много време? Какво според вас би могло да бъде добавено или изпуснато?

г) Опитайте се да намерите адреси в интернет, свързани с темата и споделете какво сте прочели там.

Анализ на резултата

Анализ на всички изразени мнения.

Критерии за оценяване: прагматизъм, разсъдливост, логичност, оригиналност

References

- Bentham, J. (1789). *An Introduction to the principles of morals and legislation*. <http://www.utilitarianism.com/jeremy-bentham/index.html>
- Frankl, V. E. (1985). *Man's search for meaning*. New York: Washington Square Press.
- Gerdjikov, S., & Dobрева, D. (2002). *Ethics and law for X class*. Sofia: Extrem (in Bulgarian).
- Герджиков, С. и Добрева, Д. (2002). *Етика и право за X клас*. София: Екстрем.
- Hornby, A. S. with Cowie, A. P. (Eds.). (1988). *Oxford advanced learner's dictionary of current English*. Oxford: Oxford University Press.
- Kant, I. (1993). *Grounding for the metaphysics of morals* (J. W. Ellington, Trans.). Indianapolis, IN: Hackett. (Original work published 1785)
- Martin, E. A. (Ed.). (1994). *A dictionary of law* (3rd ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Norton, A. L. (Ed.). (1994). *The Hutchinson dictionary of ideas*. Oxford: Helicon Publishing.
- Sartre, J-P. (1996). *Being and nothingness: An essay on phenomenological ontology* (H. Barnes, Trans.). London: Routledge. (Original work published 1943)
- Warnock, M. (1970). *Existentialism*. (Rev. ed.). Oxford: Oxford University Press,
- Yalom, I. (1980). *Existential psychotherapy*. New York: Basic Books.

Further reading and additional resources

- Alston, P., & Tobin, J. (2005). *Laying the foundations for children's rights*. Geneva: UNICEF, Innocenti Research Centre.
- Buergenthal, T. (1993). *International human rights*. St. Paul, MN: West Publishing Co.
- Council of Europe. (2005). *Actions to promote children's rights to protection from all forms of violence*. Geneva: UNICEF.
- Consedine, J. (1999). Twin pillars of justice: Morality and the law. In J. Consedine & H. Bowen (Eds.), *Restorative justice. Contemporary themes and practice* (pp. 36-44). Lyttelton: Ploughshares Publications.
- Finnis, J. (1980). *Natural law and natural rights*. Oxford: Oxford University Press.
- Gomez-Lobo, A. (2002). *Morality and the human goods: An introduction to natural law ethics*. Georgetown: Georgetown University Press.
- UNICEF. (2002). *Implementation handbook for the convention on the rights of the child*. Geneva: Author.

Websites

- Child Rights Information Network- <http://www.crin.org/>
- Children's rights- <http://www.childrensrights.org>
- Committee on the Rights of the Child - <http://www.ohchr.org/english/bodies/crc/index.htm>
- Europe for and with children- <http://www.coe.int/children>

Human Rights Watch-Children's rights-<http://hrw.org/children/>

Locke, J. (1690). *The second treatise for civil government*
<http://oregonstate.edu/instruct/phl302/texts/locke/locke2/2nd-contents.html>

Mill, J. (1861). *Utilitarianism*, <http://www.utilitarianism.com/mill1.htm>

UNICEF - <http://www.unicef.org/crc/>

Помощно средство 1 Три ситуации, при които вие или някой друг сте помагали на друг човек или на група хора

Причина да се помага	Ситуация 1 (кратко описание)	Ситуация 2 (кратко описание)	Ситуация 3 (кратко описание)
1. Вие ги харесвате и искате да им помогнете	Да	Не	Да
2. Обичате да сте полезен			
3. Вие желаете доброто на другите			
4. Един ден ще разчитате те да ви помогнат			
5. Очаквате награда			
6. Искате да впечатлите някого			

Приложение 1

Европейска Харта за демократични училища без насилие

Страсбург, 16 юни 2004

- 1.** Всички членове на училищната общност имат правото на сигурно и спокойно училище. Всеки е отговорен да даде своя принос в създаването на гравивна и вдъхновяваща среда за обучение и личностно развитие.
- 2.** Всеки има правото да получи еднакво внимание и уважение, независимо от персоналните си различия. Всеки се ползва със свобода на словото без да е подложен на риск от дискриминация или репресия.
- 3.** Училищната общност има грижата всички да осъзнаят правата и задълженията си.
- 4.** Всяко демократично училище има демократично избран орган за вземане на решения, който се състои от представители на учениците, учителите, родителите и други членове на училищната общност, където това е уместно. Всички членове на този орган имат правото на глас.
- 5.** В едно демократично училище конфликтите се разрешават по ненасилствен и конструктивен начин в партньорство с всички членове на училищната общност. Всяко училище разполага с персонал и ученици, обучени да предотвратяват и разрешават конфликтите посредством съветване и медиация.
- 6.** Всеки случай на насилие незабавно се разследва, действия се по него, и се урежда окончателно независимо дали са замесени ученици или други членове на училищната общност.
- 7.** Училището е част от местната общност. Съвместните действия и обмяната на информация с партньорите от общността са особено важни за предотвратяване и разрешаване на проблемите.